

Friese palen, Groninger palen

Het verhaal achter 25 grenspalen

Langs de Scheiding/Skieding tussen Surhuisterveen en de A7 valt een drietal genummerde historische grenspalen op. Ze maken deel uit van een reeks van 25 die de provinciegrens tussen Fryslân en Groningen markeert welke in de vroege achttiende eeuw werd vastgesteld. In de omgeving werd lange tijd verondersteld dat deze grenspalen uit dezelfde tijd dateerden. Enkele jaren geleden werd in een sloot van een weiland van veehouder Jan Wagenaar aan het Langpaed in Siegerswoude een oud en roestig gietijzeren schild aangetroffen met daarop het wapen van de provincie Groningen. Het was voor ons de aanleiding een onderzoek in te stellen naar de grensmarkeringen tussen beide gewesten. Daaruit blijkt dat de dikwijls fraaie grenspalen pas anderhalve eeuw na het grensverdrag tussen Friesland en Stad en Lande werden geplaatst. Ze hebben niettemin een bewogen geschiedenis die een verrassend groot aantal palen redelijk ongeschonden heeft doorstaan. Een verslag.

Een groot deel van de Fries-Groningse grens valt vanouds samen met het riviertje de Lauwers. Al in de *Lex Frisionum* (802) wordt een voorloper van deze beek (*Laubachi*) als gemeenschappelijke grens aangeduid van Midden-Friesland tussen Vlie en Lauwers (*Frisia media inter Fli et Laubachi sita*) en Oost-Friesland tussen Lauwers en Wezer (*Frisia orientalis inter Laubachi et Wiseram sita*). In de late Middeleeuwen was de Lauwers de grens tussen het Westerlauwers Friese Oostergo en de met Groningen verbonden Ommelander landschappen. Die situatie werd in 1493 onder de aandacht gebracht van de keizerlijke gezant Otto van Langen door de Schieringer hoofddeling Bocke Harinxma en het Sneker stadsbestuur. De Snekers probeerden een halt toe te roepen aan de toenmalige stad-Groninger expansie aan deze zijde van de Lauwers. Hun opvatting

werd hetzelfde jaar bevestigd door rooms-koning Maximiliaan. Westerlauwers Friesland strekt(e) zich uit 'van gherckens brugge (Gerkesbrug over de Lauwers bij Visvliet) al tot de zuete (Suder) zee by Stauerem'.

Onder de Republiek vierde het particularisme hoogtij en dat had een sterk conserverende invloed op oude rechten en heerlijkheden. Zo bleven de meeste politieke grenzen bij het oude. Op plaatsen waar de Lauwers niet vloeide, zoals in de hoogveengebieden landinwaarts of daar waar hij door een gestaag uitbreidend kwelderland stroomde heerste als vanouds onduidelijkheid. In eerste instantie traden de problemen vooral landinwaarts op in de venen en velden, met andere woorden in de hoogveen- en heidegebieden. In 1508 rezen geschillen tussen het Drentse Een en het Friese Bakkeveen over de gebieden in de

omgeving van de nog bestaande Landweer bij het latere Allardsoog. Enkele tientallen jaren later spitste het conflict zich toe op de weiderechten tussen Vredewold en Haule en werd de Zwarte Rijt, een brontak van de Boorne als landscheiding aangegeven (1545). Vervolgens kwam het nog geregeld voor dat schapen die wederrechtelijk over de grens waren geweid werden geconfisqueerd en dan door middel van een losgeld konden worden teruggekocht. Dit ging doorgaans op een minnelijke wijze.

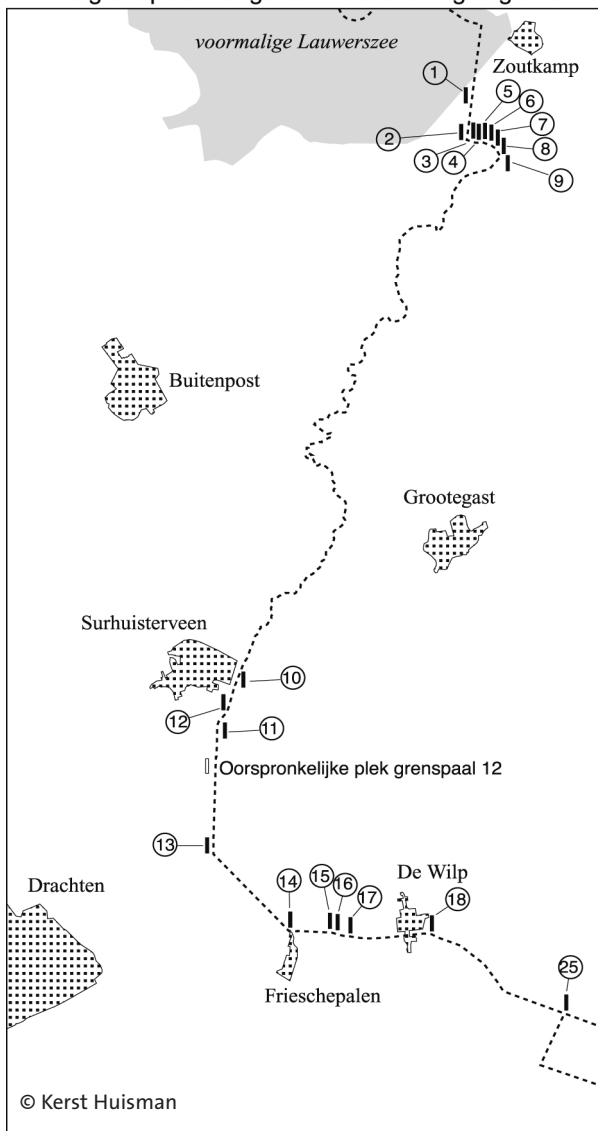
Grenssloot

Het ontbreken van een scherpe grenslijn werd een groot probleem toen commerciële verveners rond 1600 geleidelijk doordrongen in de gebieden langs de onduidelijke bovenloop van de Lauwers.

In 1619 gaven de Staten van Stad Groningen en Ommelanden opdracht aan een zes koppige commissie uit hun midden om na te gaan of er vanuit

Friesland sprake was van 'eenich attentatet van gravinge' over de Lauwers, 'voorbij het (voormalig) clooster Trimunthe nae Calepende (Opende) toe'. Aanleiding voor deze inspectie was de vier jaar eerder op last van het Hof van Friesland begonnen aanleg van de Hillamagruppel. Die vormt ook thans nog de grens tussen Achtkarspelen en Smallingerland. Het bleek de commissie dat de limiet eveneens was overschreden vanuit Surhuisterveen en 'door die van Drechten' bij Warffbos, dat is de tegenwoordige Goudberch, die Stad en Lande destijds als de grens beschouwde. Met nieuwe palen, 'gruppen' of andere kentekens moest de gewestelijke scheiding zichtbaar worden gemaakt maar dat bood weinig soelaas, getuige verschillende vruchteloze initiatieven van weerszijden tot grensonderhandelingen in de zeventiende eeuw. Pas in 1717 bestond bij beide gewesten voldoende bereidwilligheid om serieuze onderhandelingen te beginnen. Ze werden op 7 juli 1724 in de schans Frieschepalen bekrond met een grensverdrag tussen Friesland en Groningen. Bij die gelegenheid werd de thans nog bestaande grens vastgesteld, vanaf de bekende Lauwers bij de Friesche Campen - bezuiden de lijn Kortwoude en de Kale Weg - zuid- en oostwaarts naar de Zwartendijkster Schans. In 1737 zou Friesland zijn aanspraken op het stuk grens tot aan dit weerwerk opgeven en hield de Fries-Groningse grens op bij de eerdergenoemde Landweer (Allardsoog). Groningen en Drenthe bakkeleiden zelfs tot 1822 over de grens waarna het Drieprovincieñpunt uiteindelijk ook hier kwam te liggen en de schans definitief Drents werd. Friesland en Groningen waren aanstonds na de overeenkomst overgegaan tot het afbakenen van hun gemeenschappelijke grens. In het traktaat was nergens sprake van het plaatsen van palen. Er werd louter een grenssloot ('gruppel der Limijtscheidinge') gegraven. Voorlopig leek dat voldoende, temeer waar kwaadwilligen een sloot moeilijker uit het landschap konden wegpoetsen dan simpelweg een paal uit de grond te trekken. Op 2 september 1724 deed 'lans landtmeeter' Willem Loré uitbetaling aan een zestiental aannemers voor het graven van 4525 roeden (17.705 meter) scheidingsgruppel.

De grenspalen langs de Fries-Groningse grens

Lauwerszee

Op de in 1724 vastgestelde grens staan slechts zestien grenspalen (10 t/m 25). Voor het resterende negental moeten we ver naar het noorden, in de nabijheid van de voormalige Lauwerszee. Ten noorden van Kortwoude was de grens bekend terrein en hoefden langs de Lauwers geen grensmarkeringen te worden geplaatst. Het was in elk geval niet nodig tot aan de in de late Middeleeuwen (ca. 1475) door Gerkesklooster gelegde en naderhand iets verplaatste Munnekezijl. Aan de zeezijde van deze uitwateringssluis was in ruim tweeënhalve eeuw een forse kwelder aange-

wassen. Door die kwelder stroomde de benedenloop van de Lauwers (hier Munnekezijlsterried geheten) aanvankelijk naar het noordwesten in een bedding die we terugvinden in de vorm van de huidige provinciegrens direct ten westen van Lauwerzijl. Het gebied ten oosten van de Munnekezijlsterried was eigendom van de stad Groningen. Zij had zich hier in 1713 toegang verschaft dankzij de aankoop van De Pol (sedert Stadspolle). De Pol, waaraan de gelijknamige boerderij bij Lauwerzijl herinnert, was een soortement hallig - een kweldereiland met een wierde - die werd begrensd door de in 1740 afgedamde westelijke arm van de Kommerzijlsterried.

Dit water vloeide ten zuiden van Lauwerzijl waar de Stadsweg naar het noordoosten buigt in de Munnekezijlsterried. Als kwelderrivier had de Munnekezijlsterried al meanderend sterk aan debiet ingeboet en was geleidelijk verstopt geraakt. Hij werd in 1754 door het huidige rak vervangen dat men doortrok tot aan het Reitdiep. Ter plekke van Lauwerzijl werd een nieuwe spuisluis of buitenzijl gebouwd waaraan het pas na 1877 ontstane dorp zijn naam ontleent. Tussen de nieuwe en oude benedenloop van de Lauwers lag een uitgestrekte kwelder waarop het stadsbestuur van Groningen als aanwas van De Pol aanspraak maakte.

In september 1759 kwamen beide gewesten tot overeenstemming over het verloop van de limiet-scheiding. Men verkoos uiteraard de oorspronkelijke, bochtige westelijke bedding van de Lauwers tot het punt waar deze destijds in de Lauwerszee uitmondde, dat wil zeggen bij grenspaal 2.

Vanaf dat punt maakt de grens een scherpe bocht en is in een rechte lijn naar het noorden geraaid op de toren van Vierhuizen in de Marne. Daarmee stond de provinciegrens vast, enkele latere correcties daargelaten, zoals bij Munnekezijl (1886), Stroobos en Surhuisterveen (1993) en Trimunt (1998).

Afsluiting Reitdiep

De invoering van de Provinciale Wet van 1850 en het onder meer daarin omschreven toezicht van de Staten op alle verveningen, ontgrondingen, indijkingen, droogmakerijen etc. noopte provincies tot een nadere vaststelling van hun onderlinge grenzen. Iets anders was dat Provinciale Staten van Groningen eind oktober 1856 tot een integrale aanpak besloten van de scheepvaart en afwateringsproblematiek. Daartoe behoorden onder meer de aanleg van het in 1876 voltooide Eemskanaal en een al tweeënhalve eeuw eerder voorgestelde afsluiting van het Reitdiep tussen de Friese Nittershoek en het Groninger Zoutkamp. Friesland betaalde mee aan de werkzaamheden en kon zich daardoor met 260 (Polder Wieringa) van in totaal 1364 hectare puike landbouwgrond uitbreiden. Omdat de Munnekezijlsterried als benedenloop van de Lauwers van belang bleef voor de afwatering van Friesland (en de Groninger delen van het vroegere Munnekezijlvest) werd op Gronings gebied ten westen van de Provinciale Groninger sluis in het Reitdiep de Friese Sluis gelegd.

Het werk werd in 1873 begonnen. In het verlengde daarvan namen de provinciale besturen van Friesland en Groningen het besluit tot het vaststellen en markeren van de grens in het terrein. De uitvoering daarvan werd opgedragen aan het provinciaal bestuur van Groningen dat immers het initiatief tot de afsluiting van het Reitdiep had genomen. Om de laatstgenoemde reden verloopt de nummering van de grenspalen dan ook van noord (Reitdiep) naar zuid (Allardsoog).

Het vaststellen van de provinciegrens ging in overleg met de minister van Binnenlandse Zaken.

In dezelfde jaren werd eveneens met Den Haag gesproken over het vaststellen en aangeven van provincie- en gemeentegrenzen in de grensstreken van Friesland met Overijssel en Drenthe.

Hier werden de grenzen in 1880, respectievelijk in de jaren 1895-1913 vastgesteld, waarbij tussen

Drenthe en Friesland de bekende zwart-witte paaltjes met beider provinciewapens werden geplaatst.

1874

De afsluiting van het Reitdiep was een goede aanleiding om de grenspalen te plaatsen. Zo gaf de provincie Groningen in het voorjaar van 1874 opdracht tot het leveren en plaatsen van 25 gegoten ijzeren grenspalen. Dit werk was op 1 mei 1874 afgerond, in hetzelfde jaar waarin de voltooiing van de Gronings-Friese afsluitdijk was voorzien en – toevalligerwijs – precies 150 jaar na het sluiten

van het eerste grenstraktaat tussen Friesland en Groningen. Vanwege technische tegenslagen en hoge vloedten moest de oorspronkelijke aannemer echter afhaken en werd de afsluiting van het Reitdiep pas drie jaar later door een andere aannemer volbracht. De grenspalen 1 tot en met 9 stonden dus enige tijd in nog onbedijkt land. Het bestek bepaalde niet alleen het plaatsen van een negental palen tussen het Reitdiep en Munnekezijl (nrs. 1 t/m 9). Men zou voorts een viertal exemplaren zetten tussen de Groningerstraat in Surhuisterveen en Frieschepalen (nrs. 10 t/m 13) en twaalf stuks vanaf en met inbegrip van

Grenspaal 17 en Berend Bakkers dobbe, genoemd naar de vroegere eigenaar van de boerderij rechts op de achtergrond (de Wilp)

Frieschepalen tot op het Drieprovinciënpunt. De holle gegoten palen met een ijzerdikte van tenminste 9 millimeter kregen een lengte van twee meter waarvan (0,90 m. verdween onder de grond) een groot deel achtkant met een bolvormige kop en een vierkant deel waarop aan de Friese zijde het wapen van Friesland en aan Groninger zijde het wapen van Groningen zou worden afgebeeld. Het werk was aangenomen door een aannemer uit Grootegast voor f 1220,-. Betaling vond na oplevering en goedkeuring plaats in één termijn voor de helft door de provincie Friesland en de andere helft door de provincie Groningen.

De noordelijke palen

De grenspalen 1 tot en met 9 zijn alle nog aanwezig. Ze staan in de Nieuwe Ruigezandsterpolder, die vanwege de eigendom van de stad Groningen en ter onderscheiding van de Stadspolder bij de Dollard ook wel Stadspolder aan de Lauwerszee werd genoemd. De stad stichtte hier in 1877 een zevental boerenbedrijven en plaatste vermoedelijk in of kort na 1897, toen zij gedurende een 27-tal jaren de exploitatie zelf ter hand nam, eenvoudige betonnen palen met het opschrift STAD naast de gietijzeren palen. We vinden ze alleen nog naast de nummers 1 en 9.

De grensmarkeringen staan langs een gedeeltelijk onverhard pad dat later overgaat in een betonnen landweg en uiteindelijk eindigt bij de boerderij van akkerbouwer Wierenga aan de Stadsweg 3 in Lauwerzijl. Volgens het bestek staan de grenspalen 1 en 2 in één lijn met de in 1759 op de toren van Vierhuizen geraaide grens. Bij 2 maakt de grens een scherpe bocht en volgt de oude bedding van de Lauwers waar de nummers 3 tot en met 8 staan. Ze vormen een grillig parcours dat fraai contrasteert met de strakke achtergrond van enkele monumentale stadsboerderijen op rij langs de Stadsweg. Grenspaal 9 staat op het erf van Wierenga dicht aan de Lauwers die aansluitend als

natuurlijke grens een hiaat van vijftien kilometer opvult tot aan grenspaal 10.

Puntpaal

Terwijl de noordelijke grenspalen volgens Wierenga zo'n twintig jaar geleden werden gerestaureerd, was dat met het zestiental zuidelijke palen allerm minst het geval. Incidenteel werd een markering opgeknapt of verplaatst naar aanleiding van een grenscorrectie maar dat gebeurde niet steeds consequent. Bovendien zijn er palen geheel verdwenen, dan wel door vandalisme beschadigd of gewoon 'fertútearze'. Nummer 10 staat aan het onverharde weggetje de Ketting aan de oorsprong van de Lauwers op het nieuwe industriegebied Lauwerskwartier. Dan volgt al meteen enige verwarring. Grenspalen worden in principe geplaatst waar een scheiding een meer of minder scherpe bocht maakt of sprake is van het samenkomen met andere, bijvoorbeeld gemeentegrenzen. Geheel conform het voorgaande stond nummer 12 oorspronkelijk aan het einde van de eerdergenoemde Hillamagruppel. Op deze plek in het Wildveld loopt de Hillamagruppel als grens tussen Achtkarspelen en Smallingerland dood op de Scheiding. Dit Wildveld is een gebiedsaanduiding en niet de huidige verharde weg Wildveld waarvan de splitsing met de Scheiding 600 meter noordelijker ligt! De verwarring is ontstaan doordat men grenspaal 12 in 1991 naar de oostzijde van de Scheiding heeft herplaatst ten noorden van grenspaal 11 op een plek waar deze weg ten zuiden van Surhuisterveen een flauwe bocht maakt. Ook de laatstgenoemde paal is vanwege een kleine grenscorrectie naar de Groninger zijde van de weg verplaatst, maar staat wel als vanouds op de splitsing van de Scheiding en de Poelbuurt. Van de nummers 11 en 12 zijn de wapenschilden foutief aangebracht, dus het Groninger schild aan Friese zijde en andersom. Verder zuidwaarts aan de Scheiding die ten zuiden

van de Wilhelminahoeve Skieding heet staat de middelste grenspaal. Deze zogeheten Puntpaal, kent een geheel eigen geschiedenis, want naast beide provincies markeerde grenspaal 13 ook de samenkomst van een viertal gemeentegrenzen: Grootegast, Marum, Opsterland en Smallingerland. De buurschap en het vroegere evangelische kerkje dragen nog steeds met trots de naam Puntpaal. Na een op lokaal initiatief door beide provincies gefinancierde restauratie werd de gerestaureerde grenspaal in april 2002 herplaatst aan de Skieding, zij het in verband met de in 1998 iets gewijzigde grens aan de Groninger zijde van de weg. Kennelijk was het weergeven van de oude grens van ondergeschikt belang.

Frieschepalen

Ook grenspaal 14, die voor 1950 op de noordwestrand van de uit 1593 daterende schans Frieschepalen stond, is iets opgeschoven. Het laatste stukje onland dat aan dit weerwerk herinnerde werd met de verharding van de Skieding geëgaliseerd en in een egaal weiland veranderd. De paal is enige tijd daarna een stukje verplaatst in de richting van Groningen naar aanleiding van het ontwateringskanaal langs de Skieding dat in de jaren 1960-1963 werd aangelegd ter vervanging van de gedempte Ureterpervaart. Door het inrichten van een boswal en het plaatsen van een afrastering raakte deze grenspaal volkomen uit zicht en in de vergetelheid. Grenspalen 15, 16 en 17 staan 1200 tot 1700 meter verder oostwaarts aan het einde van een gedeelte bewaard gebleven Opsterlandse Leidijk, nagenoeg op in 1951 officieel vastgestelde grens tussen Frieschepalen en Siegerswoude. Ze staan op een geringe onderlinge afstand op de rand van het Haarsterveld en de landerijen aan het Langpaed. De nummers 15 en 16 markeren respectievelijk de west- en oostoever van het voormalige Hendrik Douwes Meer, een meerstal of hoogveenmeer dat door een verbeterde bemaling omstreeks 1900 van

de kaart verdween. Grenspaal 17 staat op een kleine knik bij een pingo met de naam Berend Bakkers Dobbe, genoemd naar een vroegere eigenaar aan de Wilpsterzijde van het Haarsterveld. Bij deze drie palen lijkt het of de tijd heeft stilge staan want met uitzondering van de ontbrekende schilden zien zij er nog steeds goed uit, hoewel van de oorspronkelijke witte verf geen spoor meer valt te herkennen. Bovendien zijn de in het bestek zo prachtig beschreven 'meskant bezaagde' eiken ankers aan de tand des tijds ten onder gegaan. Door de geïsoleerde ligging is met uitzondering van de eigenaren, waaronder al vier generaties Wagenaar nauwelijks iemand op de hoogte van het bestaan van de inmiddels antieke grenspalen. De daarop volgende grenspaal (18) vinden we terug even voorbij De Wilp waar de grens naar het zuidoosten buigt. Hij staat op de kruising achter de erven van Hesder Dijkstra (Jan Gosseswijk 1a) en Hendrik Varwijk (Jan Gosseswijk 5) in De Wilp en wel tussen de Jan Gosseswijk en de Taijewijk aan de Friese zijde van de provinciegrens. De zeer scheef staande paal vertoont veel overeenkomsten met de palen aan de rand van het Haarsterveld. Het schild met het Groninger wapen werd in 1988 door een groep kampeerders als souvenir meegenomen.

Geen oog voor

De zoektocht naar de grenspalen 19-24 is zonder veel resultaat afgesloten. Met uitzondering van de laatste paal (nr. 25) op het Drieprovinciënpunt bij Allardsoog zijn ze alle verdwenen bij een ingrijpende ruilverkaveling in het kader waarvan het gebied aan de Waskmerwei en de Weaze (naar het vroegere meerstal Wasemeer) tussen 1965 en 1971 volledig op de schop ging. Een nieuw ingerichte boomwal kwam in het bezit van Staatsbosbeheer. Jurjen van der Velde, toentertijd eigenaar van de landerijen aan de grens weet zich nog goed te herinneren dat de grenspalen her en der verspreid

(foto's: Willem Dolstra)

over het land lagen. Daarvan zullen ongetwijfeld enkele in de sloot zijn beland, maar de anderen zijn vermoedelijk onder de grond geploegd. Een werkwijze die wordt bevestigd door Jelle Wagenaar die opmerkt dat de windmotor die in de buurt van het vroegere Veenmeer aan het Langpaed te Siegerswoude stond op dezelfde manier onder de grond is gewerkt. De overheden die zo'n veertig jaar geleden belast waren met de ruilverkaveling hadden destijds geen oog voor deze cultuurhistorisch waardevolle objecten. Voor grenspaal 24 bijvoorbeeld, waarin nog de kogelgaten zaten van de Canadezen die de 'pleats' van een NSB-boer in de Weaze onder vuur hadden genomen. Of voor grenspaal 21 die door Staatsbosbeheer aan het einde van de ruilverkaveling in 1971 werd overgeplaatst naar een locatie aan it Duerswâld in Wijnjewoude.

Met dank aan:

Smelne's Erfskip
Oene en Minke Brouwer
De heer Wierenga
Pieter Pama
Jurjen van der Velde
Klaas de Vries
Hesder Dijkstra
H.Th.H. Janssen
Rienk van der Berg
Jelle Wagenaar
Jan van de Kamp
Tjalling Veenstra
Wim Middendorp

Geraadpleegde literatuur:

Dolstra, Willem, diverse bijdragen in de *Woudklank*.
Leeuwarder Courant, 10 april 2002, *Drachtster Courant*, 12 april 2002
Schroor, Meindert, 'Tusken Lauwers en Linde. De grinzen fan Fryslân mei Grinslân, Drinte en Oerisel, benammen yn de 18de ieu' in: *It Beaken* 52 (1990), 161-193

Schroor, Meindert, *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000*. Groningen, 1999

Winter, P.J. van, 'Hoe heeft de provincie Groningen haar grenzen gekregen?' In: P.J. van Winter, *Verkenning en onderzoek*. Groningen, 1965, 189-240

Willem Dolstra is freelance journalist en fotograaf voor de Woudklank.

Rectificatie

In *Fryslân* 2-2006, pag. 19 t/m 21, heeft u een interessant artikel kunnen lezen over *Een duivelse monnik uit Hemelum* van Marjan Brouwer en Michiel Rooke. Om de een of andere onverklaarbare reden is de daarbij behorende literatuurverwijzing niet opgenomen. U treft de geraadpleegde literatuur hierbij aan:

De redactie

Geraadpleegde literatuur:

1. David Gaimster, *German Stoneware 1200-1900. Archaeology and cultural history: containing a guide to the collections of the British Museum, Victoria & Albert Museum and Museum of London* (Londen 1997) 193.
2. Francis Pierrepont Barnard, *Satirical and controversial medals of the Reformation. The biceps or double-headed series* (Oxford 1927).
3. Ingvild Richardsen-Friedrich, *Antichrist-Polemik in der Zeit der Reformation und der Glaubenskämpfe bis Anfang des 17. Jahrhunderts* (Frankfurt a/M 2003) 78-85.
4. Ibidem, 79-83.